

Војо КУШЕВСКИ

**РАДИО-СТАНИЦАТА НА IV НАРОДНООСЛОБОДИТЕЛНА
БРИГАДА, 50-ТАТА НАРОДНООСЛОБОДИТЕЛНА ДИВИЗИЈА
И Ш-ТИОТ БРЕГАЛНИЧКО-СТРУМИЧКИ КОРПУС
НА НОВ И ПО НА МАКЕДОНИЈА**

Врските во секоја војска се сметаат за нерви на воениот организам. Затоа, прва грижа и задача на военото командирање е во секоја ситуација и во секое време (било при стационарање, движење, водење борба во сите нејзини фази итн.), да функционираат, да не се прекинуваат. Оттука, при секоја модерна армија се формираат и постојат специјални единици за врски, како што постојат такви и во нашата армија.

Се разбира, во услови на технички напредок, се усовршиле и средствата за врски. А времето што го разгледуваме, барало такви средства. Меѓу нив радио-врските беа и се современо техничко средство и затоа секоја армија настојува со нив да биде снабдена. Предноста на радио-врските е несомнено голема, бидејќи електромагнетните бранови се простираат со брзина на светлоста, што значи дека со таа брзина се пренесуваат, односно се добиваат пораките и тоа на големи растојанија, се разбира, во зависност од јачината - досегот на радио-станицата.

Во текот на НОВ врските беа од исклучителна важност, посебно во услови на патризански начин на водење војна со окупаторите, меѓу другото, и затоа што единиците на НОВ и ПОЈ, војуваа, речиси, без непосреден и поблизок теренски контакт, особено со нивните штабови, односно со Врховниот и Главните штабови, а да не зборуваме и за специфичноста овде во Македонија, каде единиците не беа во релативно поблизок или попостојан допир, туку беа мошне оддалечени од главнината на НОВ и ПОЈ.

Затоа, во таквите услови, радио-врските имаа и попримаа вонредна и посебна важност, а првите грижи и задачи на воено-политичкото раководство на чело со Главниот штаб на НОВ и ПО на Македонија, беа да се обезбеди радио-станица и да се воспостави радио-врска со Врховниот штаб на НОВ и ПОЈ, а и со други подрачни единици.

Во историографијата на НОВ постојат и одредени трудови за врските, дури и две монографии, кои во глобала го опфаќаат ова

прашање.¹ Сепак, поретки се прилозите низ кои се третира создавањето и функционирањето на радио-врските и воопшто, на оваа служба во нашите оружени единици, прашањето за, апаратурата, за работата со оваа техника, за тоа каква била организацијата, структурата на видовите дејности, нивната опрема, нивната улога и функција и сл.

Во смисла на изложеното, прилогот треба да фрли одредена светлина врз службата на радио-врската во насловните единици на НОВ и ПО во Македонија, во времето од јули 1944 година до ослободувањето на Македонија од окупаторите.

Организирање на радио-врските за единиците на НОВ и ПО на Македонија кои дејствувале во Брегалничката оперативна зона

Воспоставувањето на радио-врските и на овој терен, е сврзано уште со формирањето на IV-тата НО македонска бригада, на 23 јули 1944 година. Наедно, со наредбата на Главниот штаб на НОВ и ПО на Македонија за нејзиното формирање, истата е снабдена и со радиостаница, за која лична грижа водел првиот командант на Бригадата Боро Милевски. Имено, веднаш по формирањето на Бригадата, самиот воспоставил радио-врска со Главниот штаб и истиот ден ја испратил и првата вест, од месноста Аџиница на Пљачковица, околу 17 часот, известувајќи го дека Орце (Добривоје Радосављевиќ), Лилјакот (Борко Темелковски) и Горски (Димитар Туриманџоски) - како делегати на Првото заседание на АСНОМ - “се пристигнати кај нив и дека е формирана Бригадата. Истовремено прашал по кој пат да дојдат до Заседанието.”² (Прашањето се однесуваше на задачата на IV бригада која требало да упати два баталјони на Козјачкиот терен за обезбедување на Заседанието на АСНОМ).³

На тој начин, командантот на IV-тата НО бригада Боро Милевски истовремено е и првиот радиотелеграфист на Бригадата на овој терен, а секако, и првиот командант на НОВ и ПО во Македонија во улога на радиотелеграфист.

Според податоците од споменатиот извор, еве како е тоа опишано: “...Седна на тревата и извади нешто како клуче од џебот. Почна да врти едно петличе и стави слушалки на уши...” и понатаму: “...кога го фати

---

¹ Ćetković Mirko, Veze u NOV 1941-1942, Beograd 1976 g; Nuli d-r Veseljko i Djelebić Milovan, Veze u NOV 1943-1945, Vojno istorijski zavod, Beograd 1984 g; Stojčevski Vladimir, Veze Glavnog Štaba Makedonije 1944; Zbornik: Ratna sećanja, Veze u NOV-u 1941-1945, Beograd, 1981 i dr.

² Гогов Раде Црноречки, Младост Пљачковичка-Четврта македонска народно ослободителна бригада. “Народна армија”, Белград, 1971, стр. 28, 29.

³ Архив на Македонија, Ф. (фонд), IV НО бригада, К(утија) 44а, арх. бр. 58/50.

сигналот на брановата должина 3.607, почна со прсти да удира по еден тастер...” и продолжи: “...По добивањето одговор на брановата должина 4.400 (Килохерци В.К.) ја заклучи станицата. Не смееше подолго да работи со неа, за да се штеди акумолаторската енергија, и за да не ја откријат непријателите со својата радарска техника.⁴ Малото клуче го скри во џебот од панталоните. При доаѓањето на Пљачковица, патем му го покажа клучето на Груев.”⁵ (Со зборови) - “Ако загинам, да знаеш каде се наоѓа. Зашто, од сè што носам со себе, ако нешто вреди, тоа е ова клуче.”

Упатената порака да се зачува клучето - синонимот на радио-станцијата, укажува на степенот на свеста на командантот Милевски, кој со тоа укажал на значењето на радиостаницата т.е. на радио-врската на Бригадата со Главниот штаб - како на една од претпоставките за натамошно успешно продолжување на борбите со окупаторот и по неговото евентуално загинавање. Истовремено, ова е своевидно сведоштво и за присутната висока етика, од обичниот борец до командниот кадар, во редовите на оружените единици на НОВ и ПОЈ.

Боро Милевски (легнат), командант на IV НО бригада
и прв радиотелеграфист на Бригадата
(Фотографијата е од архивската збирка на Ген. Михаило Апостолски)

⁴ Локацијата на радио-станциите не се открива со радарска техника, туку со специјални гониометрички прислушни приемни радио-станции, кои со подвижни антени го утврдуваат правецот на распознавањето на електро-магнетни бранови. Со вкрстувањето на правците на распространувањето на брановите најмалку од две такви гониометриски станици, можно е да се открие локацијата на бараната радио-станција.

⁵ Тоа е Никола Пејовски-Груев од село Богданци, Гевгелиско.

Во поновата и најновата воена историја, ретка е појавата, командантот лично да ја презема грижата за радио-станицата, да манипулира со неа и воспоставува радио-врска односно да се јавува и во улога на радиотелеграфист.

Командантот Милевски и натаму ја одржувал радио-врска со Главниот штаб. Меѓутоа, тој настојувал што побрзо да ја екипира радио-станицата со посада и техника, и за да се растерети тој самиот од оваа обврска, и за да оформи радио-станицата со неопходниот екипаж правилно и редовно да функционира како еден од важните фактори во Бригадата во секој поглед. Тоа е сторено со ангажирање борци кои претходно знаеле нешто за радиотелеграфијата. Командантот Милевски во тоа лично ги упатувал таквите борци, или ги дополнувал нивните знаења, за да ги оспособува во манипулирањето со радиостаницата и радиотелеграфијата, во Морзеовата азбука. Тоа биле другарите Бранко Михајловски од Куманово, Ѓорѓи Поповски од Куманово и Јаким Бубински од Веница. Приливот на нови борци овозможил покомплетно и соодветно екипирање на радио-станицата. Тоа особено се почувствува по формирањето на 50-та Народноослободителна дивизија на 17 септември 1944 година, кога радио-станицата на Штабот на IV НО бригада стана радио-станција на новоформираната дивизија. По тој повод, по препорака на веќе познатиот другар (Бранко), кој замина во 14 НО бригада,⁶ кон радио-станицата се приклучил и авторот на овој прилог. Истиот веќе бил распореден во едната единица на новоформираната Дивизија, кога е повикан во Штабот на дивизијата, лично кај другарот Боро Милевски, сега началник на Штабот на дивизијата. Имено, откако овој бил подложен на тестирање кај споменатиот раководител, за Морзеовите знаци, за тоа дали ги познава меѓународните знаци за комуникација во радио-телеграфијата и откако му орговорил на прашањата, бил прекомандуван во составот на радио-станицата при Штабот на дивизијата.⁷ Така радио-станицата беше, речиси, комплетирана со бројот на радио-

---

⁶ При формирањето на 50-та НО дивизија, Бранко Михајловски беше прекомандуван во 14-та НО бригада. Подоцна загина во брбата со Германците кај село Исти Бања (Кочанско).

⁷ Приемот на новиот член во радио-станицата, наспроти неговата загриженост, дали ќе одговори на новата должност, беше другарски искрен. А, при неговиот прв контакт преку радио-брановите со радиотелеграфистот на ГШ на НОВ и ПОМ Васко Петковски, беше охрабрен од него затоа што почувствува дека некој нов пристигнал во радио-станицата. Откако го запраша за неговото име, побара само со него да комуницира. И покрај невидениот “контакт” со помош на Морзеовите знаци, новиот радиотелеграфист сфати дека од спротива се наоѓа отворена личност, во која може да се има полна доверба. Во тоа сосема се увери при нивното подоцнежено лично запознавање во село Митрашинци, кога дел од ГШ боравел на овој терен.

Персоналот на радио-станицата на 50-тата дивизија, односно на III-от Брегалничко-струмичкиот корпус, фотографиран во почетокот на октомври 1944 во с. Митрашинци. (Одлево надесно: Јаким Бабунски, Душанка Поповска, Ѓорѓи Поповски и Војо Кушевски). (Фотографиите се сопственост на Музејот на Македонија, Скопје. Снимил Борислав Димитровски, тогашен радиомеханичар на Главниот штаб на НОВ и ПО на Македонија, денес полковник на ЈНА во пензија)

Тоде Тошев (Кокарот), коње-водецот на радио-станицата

телеграфистите.⁸ Но нејзината посада ја сочинуваа и Душанка Поповска, од Куманово, во својство на шифрантка, чие што работно место беше главно во штабот на Дивизијата, подоцна во Корпусот.⁹ Го споменуваме и другарот Тоде Тошев - “Кокарот”, првоборец од село Бегниште кавадаречко,¹⁰ кој што имаше посебна грижа за транспортот на радиостаницата. При станицата беше придодаден и еден коњ со самар, зашто истата, со останатата апаратура мораше да се пренесува со коњ.

Со ова осведочуваме дека радио-станицата, со нејзиното комплетирање со релативно достатна посада, со специјализирање на должностите, гарантираше и ефикасно функционирање. За тоа, како што наведовме, се погрижил, пак командантот, сега начелник на Штабот на 50-тата НО дивизија, другарот Боро Милевски.

⁸ Во Архивот на Македонија, во фондот под “III-от корпус-штипска воена област”, Кутија - 59а, во документот под инв. 4003, во Дневникот на ГШ на НОВ и ПОМ под: “Примени - предадени - телеграми (треба радио-грами В.К.), (од Брегалничко-струмичкиот корпус) во примената радио-грама под бр. 68, од 12.11.1944 година стои следново: “Имињата на радио-телеграфистите во Брегалничкиот корпус: Војо Кушевски, Јаким Ворбински (треба Бубински) и Ѓорѓи Поповски”. Ова е архивски податок за бројот на радио-телеграфистите.

⁹ Душка Поповска од Куманово е скоевка од 1943 година. Кон крајот на август 1944 година, излегува во партизани. Како незавршена гимназијалка е доделена да работи на доверлива работа - шифрантка во раководните органи на НО движење т.е. во војската и

Имајќи ги предвид тогашните можности и услови, може слободно да се констатира дека радио-станицата располагаше со солидна техничка опрема. Во тој поглед, таа ја импресионираше и средината и оние кои ја посетуваа. За тоа се погрижил споменатиот воен раководител, Боро Милевски¹¹ за да ја осигури односно снабди службата за безжичната врска со основната апаратура со цел непречено да ја извршува својата задача.

За време на предавањето на радио-грама.

Зад радио станицата е радистот
Војо Кушевски

Најнапред тоа беше Британска воена примо-предајна радиостаница, од типот “Б-2”, за работа со радиотелеграфијата на куси радио-бранови. Благодарение на моќната - за тоа време најмодерна радио лампа (6Л6Г), предавателот со јачина од 9 вати и излезна енергија на антената на предавателот од 20 вати, во нормални услови имаше радиус на дејството (досегот) 500-600 км., но нејзините сигнали можеа да се слушаат и скоро на неколку

илјади километри оддалеченост, а во поволни атмосферски и други технички манипулативни претпоставки, на другата страна од земјината топка. Предавателот работеше на кристали - фиксирана радио бранова должина, што обезбедуваше стабилност и одредена боја на тоналитетот на сигналите што беа емитувани. Приемникот се одликуваше со голема селективност. Опсегот на кратките радио бранови, се движеше од 3 до 16 MHz.

Предавателот и приемникот, односно радио-станицата имаше приклучок за еднонасочна и променлива (се разбира со исправувач), струја.

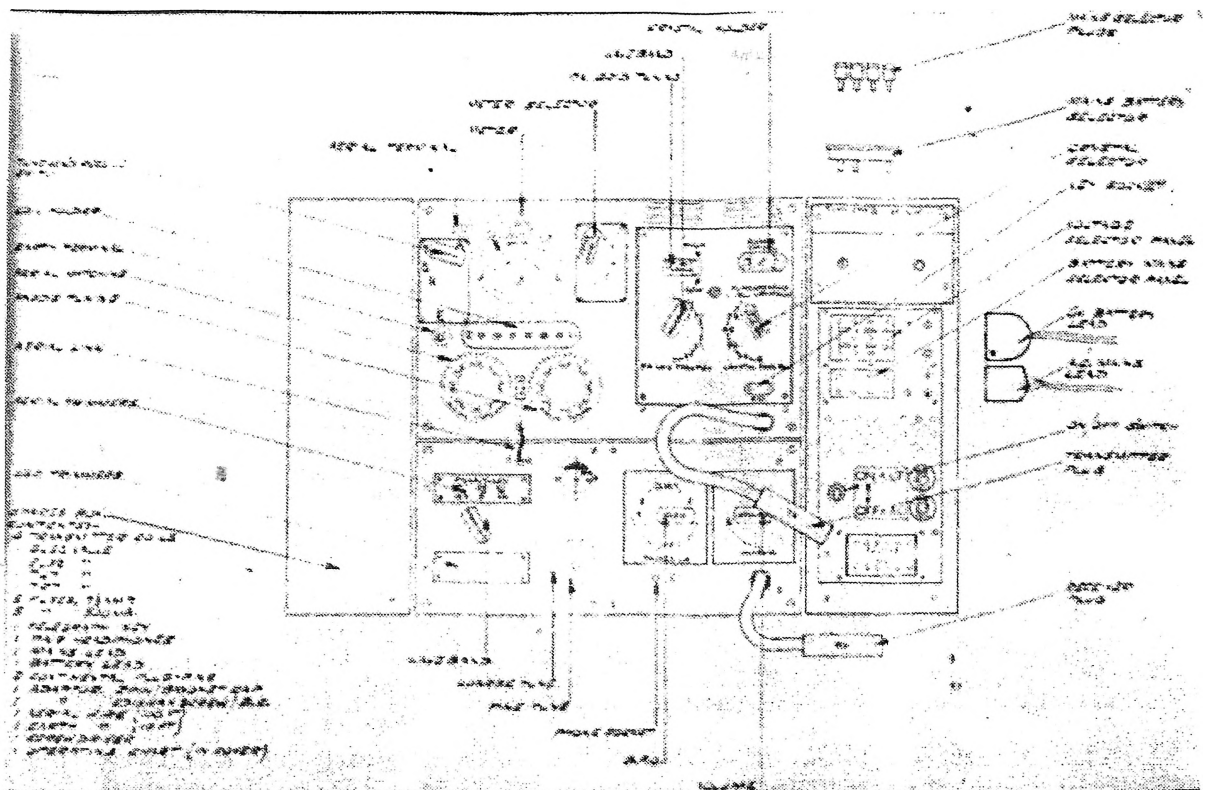
Независно од тоа што теоретски земено, радио-станицата не можела да се расипе, сепак, посадата на радио-станицата работеше со

службата за безбедност на овој терен. (Изјава на д-р Љубинка Петкова, бул. “Илинден”, бр. 57, Скопје. Изјавата се наоѓа кај авторот).

¹⁰ “Чичко Тоде” како е нарекуван од посадата другари Тоде Тошев, се грижеше не само за инвентарот и воопшто за безбедното пренесување на радио-станицата, туку со своето големо животно искуство даваше совети, и како постар партизан беше ценет и сакан и со неговата несебичност и татковски однос. Беше носител на “Партизанска споменица 1941”. Почина на 4.09.1984 година во Кавадарци.

¹¹ Боро Милевски бил генералштабен офицер на бившата Југословенска војска. Загина во скопскиот земјотрес 1963 година.

Шема на командното табло на предавателот и приемникот на радио-станицата. (Фотокопија од упатството на англиски јазик за ракување и опис на радио-станицата. Упатството е сопственост на Музејот на Македонија, Скопје).

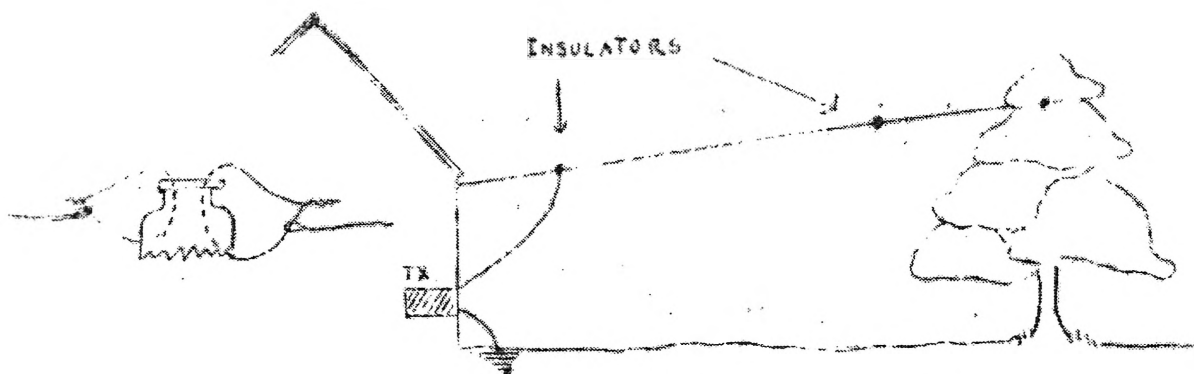
приклучокот со 6 V. акумулатор, затоа што за оштетувањето е ризикот помал.¹²

За обезбедувањето на енергија (струја), се располагаше со еден 6V. акумулатор и електричен генератор, кој произведуваше еднонасочена (за полнење на акумулаторот) и променлива струја со напон од 250V.¹³ Генераторот беше од американско производство, т.е. од армијата на САД.¹⁴ Покрај ова основна апаратура, земена од сојузниците радио-станицата го носеше и белегот на партизанската радиостаница. Затоа што по својата опрема и инвентар, го имаше и она што било одземено од окупа-

¹² Волтажата на променливата струја е нестабилна т.е. варира, така што може да ги оштетува ламбите и другите чувствителни делови на радио-станицата.

¹³ Доколку имаше потреба од осветлување, особено при ноќните термини за врска, генераторот можеше да се користи, но, поради заштеда на бензинот, тој беше ретко употребуван. Откако радио-станицата се стационарира во ослободениот Штип, генераторот се користеше за осветлување на салата на соколаната, при организирање на приредби и важни собири на граѓаните, затоа што градот сè уште немаше струја. Но, тогаш и снабдувањето со бензин и со други технички потреби беше подобро.

¹⁴ Макар што, потрошувачката на бензинот беше незначителна и што радио станицата можеше да се напојува директно од генераторот, сепак, тој поради помал ризик, претежно се користеше за полнење на акумулаторот. (Од 6 волти).

If it is impossible to use an outdoor aerial great care must be used to erect the most efficient indoor aerial possible. At least a $\frac{1}{4}$ wave length of wire should be used and this arranged high in the house - possibly in zig-zag fashion in the space amongst the rafters under the roof. Should circumstances restrict activities to one room the aerial wire should be arranged in zig-zag fashion across the room about a foot below the ceiling, spacing the wires as widely as possible, paying special attention to the fact that no part of the wire should run parallel to metal girders - electric wires, water pipes or spouting.

Шема за инсталирање на антената на радио-станицата од т.н. систем “Маркони”, во облик на латинската буква “Л”, при што се барало точно да се определи правецот на емитувањето на радио-брановите и солидно заземјување. (фотокопија од Упатството за ракување со радио-станицата, на англиски јазик.

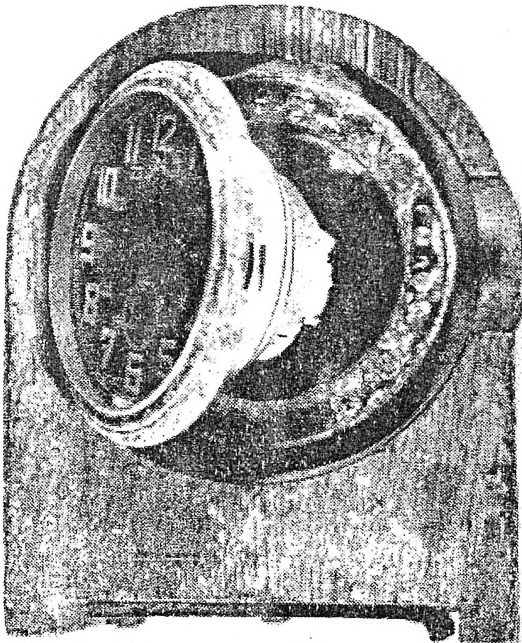
торот (германскиот и бугарскиот), како воен плен. Типичен, во тој поглед, е часовникот на радио станицата, заплениет од германската окупаторска војска, наменет и произведен исклучиво за воени потреби и услови,¹⁵ потоа два помали германски акумулатори со проширени ебонитни обвивки, кои служеа за осветлување за работа во ноќни услови, како и два звучника. Од инвентарот ги споменуваме и бугарските кебиња и шаторски крила за обезбедување на апаратурата од накуксување и влага. Посадата располагаше и со еден американски падобран кој служеше за разни намени.

Посадата многу внимаваше при манипулирањето со сета апаратура, и не дозволи нејзино оштетување.¹⁶ Имено, кога радио-станицата не располагаше со радио техничар, ниту со резервни делови или инструменти за отклонување на дефектите, ракувањето со сета оваа сложена и чувствителна апаратура претставуваше висока будност и одговорност. Особено се бараше, внимателно манипулирање со разните командни копчиња, со тостерот и др., потоа постојано контролирање на волт

¹⁵ Часовникот мошне прецизно го означуваше времето, од што имаше потреба секоја радио станица, со флуоросцентни бројчаници, за прочитување на времето во ноќни услови и со навиткување на федерот на секои 8 дена.

¹⁶ Само за вклучување на радио-предавателот неопходни беа повеќе од 15 операции. (Види го Упатството за манипулирање со оваа радио-станица на англиски јазик, Упатството е сопственост на Музејот на Македонија во Скопје).

Часовникот на радио-станицата (затворен и отворен за навиткување и за евентуално прецизирање на положбата на стрелките).
(Часовникот е сопственост на Историскиот музеј на Македонија)

метарот, ампермерот, за да не дојде до прегорување на радио лампите, осигурувачите и другите делови како и грижлив однос кон останатата техника, акумулаторот, генераторот, дури и да не се дозоли превиткување на часовникот итн. Оттука, посадата се сложи, со апаратурата на радиостаницата и со тостерот да работи само еден радист.

Посебната преокупација за одржување на техниката и апаратурата во исправна состојба, произлегуваше и од фактот што радио станицата се движеше со Штабот по планински терен, посебно со Штабот на 50-та дивизија, што беше мошне мобилен, одеше од единица до единица, доближувајќи се до местата каде се водеа борбите... Тоа предизвикуваше често

растоварување, инсталирање и пак пакување и товарење за движење...

Врз горните преокупации, додаваме дека персоналот на радио-станицата, катадневно живееше во напната состојба, со загриженост, неизвесност и стравување дали ќе се воспостави, ќе се одржи до крај врската, дали ќе има одговор од спротивната страна и дали ќе се предаде или прими радиограмот, пораката.¹⁷

Во поглед на одржувањето, чувањето на техниката на радио-станицата, воено-политичкото раководство при штабовите, беше на висина и не дозволуваше радио-станицата, посебно приемникот да се користи за други цели како и генераторот.¹⁸ Тоа раководство чинеше сè за да ѝ се обезбедат на радио-станицата оптимално можни услови за работа, како во поглед на сместувањето во близина на штабовите, снабдувањето со

¹⁷ Од какво значење е одржувањето во исправна состојба на апаратурата, покажува примерот на Американската мисија при IV-та НО бригада, 50-та НО дивизија, односно III-от Брегалничко-струмички корпус, кога радио предавателот откажа да работи. И познатиот научник атомист доктор Павле Савиќ, помислувал да си го одземе животот, кога поради невнимание од премореност прегорела една ламба од радио-станицата на ВШ на НОВ и ПОЈ, 1941 година. Во тоа го спречил Иво Рибар Лола, а по извесно време била набавена нова ламба од Загреб. (Според пишувањето на сопругата на д-р Павле Савиќ, Бранка Савиќ, од написот на Славко Одиќ и Славко Комарица од трудот "Партизанската обавештајна служба", 19.12.1988 год., стр. 21).

¹⁸ Ретко се случуваше, и тоа во исклучителни случаи, поради мошне важните настани на нашето и светското боиште, а и во соседните земји, дел од раководството во вечерните часови да доаѓа во радио-станицата за да слуша вести преку радио-приемникот.

Група партизани во с. Митрашинци во почетокот на октомври 1944. Првиот од лево е Боро од составот на радио-станицата на Главниот штаб. До нозете на третиот од лево (непознат другар) е генераторот - дел од техничката опрема на радио-станицата на III-от Брегалничко-струмички корпус

бензин, осигурувањето на безбедната работа, со доделување на војник за стражарење пред објектот, каде таа беше сместена.¹⁹

И покрај тоа што радио-станицата беше чувана со стража, сепак нејзината посада беше наоружена со лесно оружје. Двајца радиотелеграфисти со по еден револвер, третиот (Ѓорѓи Поповски) со 1 автоматска пушка (машинска - германски шмајзер), кој од неа не се разделуваше и 1 пушка на Тоде Тошев.

Организација и систем на работата на радио-станицата

Во радио-станицата и на релацијата со штабовите и обратно, се работело со полна взаемна доверба и другарство, со ненаметлива самодисциплина и свест на висок степен, со исклучителна одговорност, особено кога се работи за овој сектор - радио-врски.

Радиограмите кои се составувани во штабовите или во другите раководни организации, се придавани со шифрирана радио-грама, а ја предаваше радиотелеграфистот, настојувајќи се разбира, да води сметка за времето на закажаните термини за радио-контактите со Главниот штаб. Предадениот шифриран текст, бил предаван во наредниот закажан термин. И обратно: примената радио-грама, се примала исто така во шифрирана форма, потоа е предавана од радио-телеграфистот на шифрантката, за да ја дешифрира и предаде на адресантот во Штабот или на другите органи.

Од време на време, со шифрантката, Душка Поповска, сме се консултирале само за тоа дали постојат одредени проблеми околу примениот текст и неговото дешифрирање, а и за одговорот во тој поглед од другата страна, од Главниот штаб, т.е. од Васко Петковски.

¹⁹ По ослободувањето на Штип на 8.11.1944 година, Штабот на корпусот обезбеди посебно комбе за пренесување на радио-станицата и посадата од Пехчево во Штип.

Доколку постоеа проблеми при радио-комуникацијата, тие не беа поради лошото или неправилното комуницирање меѓу радиотелеграфистите, туку во врска со шифрирањето односно дешифрирањето, и тоа само на одделни радио-телеграми што треба да се сфати. Ова го дознаваме од архивската документација.²⁰

Покрај тоа што радио-комуницирањето се одвиваше според меѓународниот код на радио-телеграфијата, шифрираните текстови на радиогремите беа составувани од 5 цифри во група. Овој систем, покрај кристалното струјно коло, овозможуваше многу поефикасна, побрза и посигурна размена на соопштенија. Радио-станцијата располагаше и со 2-3 кристали, за резервни врски, односно резервни бранови, должини и иницијали. Исто така и Васко Петковски, радио-телеграфистот на Главниот штаб на НОВ и ПО на Македонија, во случај на прекин на радио-врска-та на востановената, ја даде и својата резервна радио бранова должина, како и “свои” резервни иницијали.

Договорените - непроменливи врски со Главниот штаб се движеа од три до четири јавувања на ден, а по потреба се утврдуваа (договараа) и вонредни термини. Јавувањето при врските беше задолжително и покрај тоа што се случуваше, иако тоа беше сосема ретко, да нема телеграми за прием односно за емитување - предавање.

Интензитетот на работата на радио станицата особено се почувствува по формирањето на Брегалничко-струмичкиот корпус, бидејќи операциите и воените дејства опфаќаа повеќе и поголеми воени единици на НОВ и ПО, а имаше и поголемо оперативно подрачје, за кое мораше редовно Главниот штаб да се известува. Од друга страна, и Главниот штаб беше посебно заинтересиран за интензивно и успешно одвивање на операциите во ова воено подрачје во Источна Македонија, посебно во поглед на анимирањето на единиците на ОФ на Бугарија, за да бидат поактивни во операциите, односно да се спречат нивните евентуални махинации и спекулативни намери, кои уште тогаш беа воочени од нашето воено-политичко раководство, односно од Главниот штаб на НОВ и ПО на Македонија.²¹

---

²⁰ На пример, на 27 октомври 1944, примена беше од ГШ радио-грама со следниот текст: “...во сите вчерашни телеграми показната (насочената В.К.) група беше неисправна, сега е исправна. Од крајот на телеграмот земај ја четвртата група како показна бидејќи последната е составена од бројот на телеграмот и датумот.” (Архив на Македонија, Фонд Трети корпус, штипска воена област, К-59а, инв. 4001, тел. од 27.10.1944 год.); или на 31 октомври 1944 година Главниот штаб на радио-грамата до Штабот на корпусот, интервенира дека “последните телеграми не се јасни. Пишете ги сите телеграми концизно и јасно. Обрнете пажња на шифровањето...” (Архив на македонија, цит. Фонд, К. и инв. тел. од 31.10.1944 год.).

²¹ Апостолски Михајло, Избор, Книга IV. завршни операции за ослободување на Македонија, Книга IV, “Наша книга”, Скопје, 1975 год., стр. 77, 83, 88, 119, 260, 261, 293,

Така за релативно кратко време, октомври, ноември и половината на декември 1944 година, според Дневникот на примени и предадени телеграми од Главниот штаб на НОВ и ПО на Македонија за Штипското воено подрачје, односно за Третиот корпус, во промет беа над 220 радиограми.²²

Радисти на Главниот штаб на НОВ и ПО на Македонија и на III-от Брегалничко-струмички корпус, во почетокот на октомври 1944 година во Митрашинци. Од лево на десно: Васко Петковски, радиотелеграфист на Главниот штаб; Душанка Поповска; Војо Кушевски; Јаким Бубински и партизанскиот курир - Ѓорѓи Поповски (долу)

300. За илустрација на горното, го цитираме изводот од споменатиот Дневник на ГШ за примените и предадените телеграми според кои се гледа дека само на 27.10.1944 год. во термините за радио-врска од 7.30 до 17.20 часот, се примени 11 телеграми (Архив на Македонија, Ф. Брегалничко-струмички корпус, К.59а, инв. бр. 4001-послате телеграме, Викум на 27.10.1944 год.).

²² Архив на Македонија, Скопје, цит. фонд, К.59а, инв. 4001 и инв. 4003. А зад ова цифра стои и текстот на секоја радио-грама, зад секоја буква одреден морзеоов знак којшто требало да се отчука правилно (јасно) на тестерот или да се прими од партнерот (во слушалките), да се запише... Едновременно, морало ова да се следи и со контрола на правилното функционирање на радио станицата, на јачината на сигналите и на емитувањето на енергијата на ветерот. Значи била потребна максимална концентрација придружена со нервна напнатост што ја чувствува радио телеграфистот во процесот на работата. Неговото најголемо задоволство било кога ќе ја давал потврдата за примена радио грама или кога ќе ја чуел од спротивната страна потврдата дека неговата порака е примена, односно по знаците ОК и CR односно R што значи дека ја затвора радио станицата.

Од прегледот на примените и предадените радио-грами регистрирани во споменатиот Дневник, се заклучува дека нивните содржини главно беа наредби, директиви на Главниот штаб за правците на дејствијата на нашите единици, или рапортите за операциите, борбите на сите воени сили, за состојбите на фронтот, за борбите со единиците на фашистичка Бугарија, со Германците, за резултатите од битките, за ослободувањето на селата и градовите, потоа за операциите по капитулацијата на Бугарија, за масовиот прилив на нови борци и формирањето на нови единици, за нивното наоружување, за координацијата меѓу нашите и единиците на Отечествениот фронт на Бугарија и сл. Освен наведеното, не е мал бројот на радио-грами во кои се третира дејноста и на општествено-политички план на слободната или неослободената територија (на Народниот фронт, на НОО, на ОЗНА, заеднички воени органи, за пораките и директивите на Партијата, СКОЈ, НОМСМ, АФЖ, итн.).

Сите овие наредби, рапорти, извештаи, пораки, упатства и сл. беа предадени, со мали исклучоци по пат на радио-врска и имаа огромно значење.²³ А, отчукувајќи ги на тестерот односно примајќи ги во слушалките морзеовите знаци преку електромагнетни бранови, за да не биде пропуштен ниту еден знак - радистите беа свесни дека пренесуваат или примаат мошне важни соопштенија, од кои зависел успехот на операциите и воопшто победата - ослободувањето. И колкава беше, на пример, нивната радост кога слушнаа како Радио Лондон јавува за уништувањето на една голема германска колона од страна на 14 НО бригада кај Исти Бања, близу Кочани, во Македонија, знаејќи дека токму таа вест е предадена најнапред преку оваа радио-станција!

Соработка на радио-станицата со Американската воена мисија при штабовите на нашите единици на ова воено подрачје

Како што е познато, по Техеранската конференција, нашите сојузници испратија воени мисии при единиците на НОВ и ПОЈ, за врска, содејства во борбата против силите на Оската и нивните сатилити, а посебно за доставување помош на нашите единици. При Главниот штаб на НОВ и ПО на Македонија, односно при главните оперативни единици, беа пристигнати воени сојузнички мисии. на теренот каде дејствуваше IV НО бригада, беа испратени двајца Американци, капетанот Џорџ Рејнер (George Reyner) и Стен Казиноскас (Stanly Kasinauskas), радиотелеграфист со чин сержант (подофицер). За нив и нивното дејствување околу снаб-

---

²³ Ова се осведочува и со фактот што голем дел од радио-грамите имаа при предавањето односно примањето, ознака D,DD или DDD (Ознаката D, значи "ИТНО").

дувањето на IV-та бригада со оружје и друга опрема, дава податоци и Раде Гогов-Црноречки, во неговото споменато дело.²⁴

Американската мисија имаше исто така своја радио-станица со која одржуваше врска со нивната воена база во Бари (Италија), од каде преку нивната команда придонесоа многу, со пораки, барања, за локацијата и друго, за добивање на драгоцената помош, која беше доставувана преку воздушен пат на Бел Камен на Плачковица со падобрани. Преку радио станицата на IV-та НО бригада е интервенирано до ГШ на НОВ и ПО на Македонија, за истиот да интервенира кај мајорот Дикинсон, шеф на сојузничката мисија во Македонија, за испраќање на нови транспорти помош во оружје и друг воен материјал. (Вакви пораки испраќал Боро Милевски, командант на бригадите со радиограми). Раде Гогов наведува дека таквите интервенции помогнаа на 5 септември 1944 година да се добијат неколку нови транспорти помош. На таков начин истиот констатира дека “двајцата Американци како претставници на сојузничките армии нѝ помогнаа во добивање оружје, облека и санитарски материјал во најкритично врем: кога секој ден бригадата се зголемуваше со 80 до 100 нови борци..., кога од 740 борци 400 беа без оружје...”²⁵

Но, сојузничката воена мисија ја почувствува и нашата взаемна помош. Имено, набргу по формирањето на Брегалничко-струмичкиот корпус, во време на престојот во село Митрашинци, Ристо Петров (Ташко) преведувачот, го донесе сержантот на американската мисија - радиотелеграфистот - Стен известувајќи ги дека му се расипал предавателот на радио-станицата и дека сака да се служи односно да работи со нашата радио-станица. По нашето информирање, дека од Штабот на корпусот му е одобрено, нему му беше излезено во пресрет, да ја одржува радио-врската со Бари (Италија) за сето време додека престојуваше американската воена мисија при штабовите на нашите воени единици, односно сè до нивното заминување од ослободениот Штип.²⁶

Ова беше повод и причина за воено другарување и зближување меѓу посадата на радио-станицата и посебно со Американецот Стен. Инаку, како што подоцна таа разбра, тој бил работник, водоинсталатер од Чикаго. Истиот немаше интензивна работа. И пред заминувањето на оваа мисија, преку нашата радио-станица е јавено до мајорот Дикинсон, во

---

²⁴ Гогов Црноречки Раде, во цит. труд, стр. 95, наведува дека за придружба им биле доделени: Ристо Петров од село Бохула, кој постојано бил со нив (всушност истиот како бивш печалбар бил истовремено и преведувач, бидејќи го разбираше англискиот јазик и истовремено беше познат со партизанското име Ташко) и Тоде Тошев од село Бегништа, кој по формирањето на 50-та НО дивизија, бил придодаден кон радио станицата, како што е погоре наведено.

²⁵ Пак таму.

²⁶ Архив на Македонија, Скопје, цит. фонд, К.59а, инв. 4003, телег. од 15.11.1944 година.

Горно Врановци дека капетанот Рајнер сержантот Стен Касиноскас, го напуштија Штип на 13.11. 1994 година. Едновременно, тој го замолува мајорот Дикинсон да испрати радио-грама до Бари за тоа, во негово име преку радио-станицата Горно Врановци, бидејќи не можел да воспостави директна врска со Бари.²⁷

За сите овие заемни разбирања и помош која што му беше пружена, Американецот - радистот Стен Касиноскас беше многу благороден. Во знак на другарувањето и пријателството, по нивното заминување за Бари, на нашата радио-станција ѝ ги остави сите нивни залихи со провијанти.

За прекиној на врската со ГШ на НОВ и ПОМ во село Припечани и за кријичниите мјестови на радио-станицата во Пехчево

Единствен прекин на радио врската со радио-станицата на ГШ на НОВ и ПОМ имаше радио станицата на 50-та НО дивизија за време на престојот на Штабот на дивизијата, по првиот напад на Штип, во Припечани (село над Кочанско поле, на северните падини на Плачковица, Виничко). Во ова село беа и партизанските работилници и магацини.²⁸ И покрај тоа што ова село се наоѓа на значителна надморска височина што е погодно и како добар услов за радио врските, одеднаш се прекинаа контактите со радио станицата на ГШ на НОВ и ПОМ. Постоеа, сепак, атмосферски пречки (невреме). Радистот се обиде и со помош на резервната радио бранова должина и со повикување на резервните иницијали “Вера”, да воспостави контакт со Васко Петковски, но без успех. За ова беа известени командантот на дивизијата Кирил Михајловски-Груица и началникот на Штабот Боро Милевски.²⁹ Но набргу потоа е јавено дека Штабот и радио станицата треба да заминат за село Митрашинци, каде се наоѓал дел од ГШ на чело со генерал Михајло Апостолски, и каде е формиран Третиот Брегалничко-струмички корпус. Значи, ние сме биле на мала оддалеченост од ГШ, земајќи ја предвид воздушната линија, а врската не сме можеле да ја воспоставиме!? Подоцна кога радио-стани-

---

²⁷ Пак таму.

²⁸ Архив на Македонија, цит. фонд, К.59а, инв. бр. 6445, телег. од 6.10.1944 година. Од Штабот на Корпусот на ГШ на НОВ и ПОМ. Во телеграмата се известува дека Германците на 4.10.1944 година го нападнале село Радања... и дека “се интересирале каде е селото Припечани каде што беа нашите работилници кои сега се пренесени во село Лаки”.

²⁹ Авторот на прилогот мошне добро се сеќава како наместо рапорт, командантот на дивизијата другарот Кирил Михајловски-Груица, го прегрнал и другарски го прашал: “Зашто друже Војо нема радио-врска?” Одговорот му го дал другарот Боро Милевски, началник на Штабот на дивизијата, што се наоѓал во близина, објаснувајќи му дека е можно да ја снеса радио-врската од разни причини.

цата со Штабот на дивизијата се префрлува во село Митрашинци,³⁰ се јави прекин на радио врската на ГШ на НОВ и ПО на Македонија со радио-станицата на Врховниот штаб на НОВ и ПОЈ, која едно време беше неопходна и итна, поради што и Васко Петковски и Војо Кушевски беа повикани на рапорт кај командантот на ГШ на НОВ и ПОМ, генерал Михајло Апостолски. Нашите претпоставки за причината на прекините на радио врските се темелат на фактот што село Митрашинци се наоѓа длабоко под падините на планинските масиви на Огражден, Голак и Плачковица, така што електромагнетните бранови, кои се движеа праволиниски веројатно беа абсорбирани од овие планински масиви, особено ако во нивната внатрешност се наоѓаа и рудни наслаги, посебно на одредени метали.³¹

Но, во најдраматичните мигови, со врвна нервна напнатост, посадата на радио-станицата ги доживеа во Пехчево, во времето кога беше најинтензивна фреквенцијата на радио-грамите. Имено, во текот на предавањето на една радиограма наеднаш на амперметарот (кој што преку антената ја регистрираа излезната енергија на предавателот), стрелката спадна т.е. престана да работи предавателот на радио-станицата!

Свесни за одговорноста поради фактот што беа единствена врска помеѓу Штабот на корпусот и ГШ на НОВ и ПОМ на ова подрачје, радистите требаше брзо да дејствуваат. Немајќи резервни делови, без радио техничар, користејќи сè во дадената ситуација на нивните скромни знаења од радио техниката и со партизанската парола “снајди се”, претпоставувајќи дека е прегорен одреден дел на предавателот, тие се решија на интервенција. Го отворија капакот и пред нив се покажа мошне сложена апаратура на секторот на предавателот. Со оглед на тоа што не располагаа со електронски инструмент, со кој би го забележале прекинет, којшто би можел на тој начин да се следи, едноставно решение за нив беше замената на одредени делови со соодветни, односно нови (електролит-течен кондензатор, со нов или со отпорник односно со нова ламба). Меѓутоа, бидејќи немаа такви делови итно беше повикан радиотелеграфистот на Американската воена мисија Стен, кому му беше покажан делот од предавателот, за кој се претпоставуваше дека е прегорен. Тој отрча и го донесе истиот (со еднакви напонски отпорни и

---

³⁰ Во текот на престојот дел од ГШ на ова Брегалничко воено подрачје, во Источна Македонија, односно по формирањето на III-от Брегалничко-струмички корпус, чијшто штаб беше стациониран прво во село Митрашинци, радио-станицата на Корпусот беше ангажирана да работи на ГШ до 19.10.1944 година, така што придонесе за растеретување на работата и на радио-станицата на ГШ (за ова види кај: Апостолски Михајло, Избор, IV, стр. 124 и Архив на македонија, цит. Фонд, К.59а, инв. 4001, телег. од ГШ од 21.10.1944 година и тел од III-от корпус од 22.10.1944 година).

³¹ Впрочем под тунелите преку радио-приемниците се чувствува ослабнување или престанување на јачината на приемот на радио-брановите.

струјни големини), кој за наша среќа, се вклопи во типот на нашата радио-станица (В-2). При вклучувањата на предавателот со голема напнатост се очекуваше дали амперметарот ќе покаже излезна сила... И кога забележаа дека стрелката на овој инструмент изразува максимален излез на енергија, односно дека предавателот емитира електро-магнетни бранови, на нивното задоволство му немаше крај..., тие скокаа од радост, прегрнувајќи се едни со други. Од сè срце му заблагодарија на Стен, кој исто така беше среќен, што помогна во критичниот момент, сметајќи дека со тоа се реваншира за нивното излегување во пресрет, што врска-та со неговата команда во Бари ја одржуваше непречено преку оваа радио-станица.

За овие драматични мигови, кои во овој период за првпат се изнесуваат, во кои дојде до израз свеста, како и другарството и солидарноста на еден претставник на сојузничката армија, радистите не го известиле Штабот на корпусот, ниту било кој од одговорните воено-политички раководители. Посадата сметаше дека ова е нејзина должност и одговорност да интервенира во поглед на доведувањето во исправна состојба на радио-станицата, за да ја продолжи својата работа.

Од тука може да се констатира дека нашето воено и политичко раководство, во разгледуваното време, имало редовна и релативно солидна и трајна радио-врска со Морзеовите знаци.³²

Впрочем, од страна на военото и политичкото раководство било на 50-та НО дивизија или на III-от Брегалничко-струмички корпус, посадата на радио-станицата воопшто не беше повикувана на рапорт поради неажурност, лоша, неисправна или несовесна работа на радио-станицата или поради недисциплина и сл.

Напротив, посадата беше усно пофалена, со топли зборови за беспрекорното извршување на својата мошне одговорна и совесна работа, лично од името на раководството, во присуство на целата посада до комесарот на III-от Брегалничко-струмички корпус, Димче Беловски, во ослободениот Штип. Тој исто така имаше прилика да ја следи подолго време работата и функционирањето на радио-службата и претходно, кога беше полит-комесар и на 50-та НО дивизија.

* * *

*

Покрај горните, сметаме да се задржиме и на следните констатации во заклучниов дел на нашево излагање:

---

³² Во прегледот на наведената и друга архивска документација, ние не најдовме на вести за радио-станицата, освен горенаведеното барање на ГШ на НОВ и ПОМ до Штабот на III-от Брегалничко-струмички корпус, да му се соопштат имињата на радиотелеграфистите. Тоа зборува дека немало проблеми во врска со работата, т.е. функционирањето на радио-станицата.

- пред сè, дека изложениот материјал несомнено го осведочува знаењето и способноста на односното воено-политичко раководство на релативно високо рамниште да го цени, организира и развива ова совре-мено техничко средство за комуникација, за кое што станува збор;

- понатаму, дека и овде на крајниот југоисток на Југославија, во Источна Македонија, во долината на Брегалница, каде што дејствувале крупни регуларни воени македонски единици на НОВ и ПОЈ, не само што беа воспоставено радио-врските, туку и функционираа редовно и на високо стручно рамниште;

Радиотелеграфистот на ГШ на НОВ и ПОМ Васко Петковски за време на работата во радио-станицата на ГШ, во почетокот на октомври 1944 година во с. Митрашинци

- дека во овие единици на НОВ и ПО на Македонија, кои дејствувале на овој терен, не само што се снабдиле со техничка апаратура и опрема за радио врски, туку и располагале со луѓе кои таа техника знаеле стручно и ефикасно да ја користат и одржуваат, односно да ја стават во дејство, за коешто беше наменета, и тоа во услови на партизанско војување.

При презентирањето на овој материјал, ние не сакаме да оставиме впечаток дека станува збор за некој ексклузивен или случаен феномен на опрема и функционирање на радио-врските во овие наши единици, т.е. само на ова воено подрачје во текот на НОВ. Напротив, треба да се има предвид дека и другите наши единици во Македонија имаа радио-врски на релативно високо рамниште).³³

Меѓу другото, овој наш прилог ги афирмира низ конкретен материјал, констатациите на авторите на споме-

³³ Главниот радио-телеграфист на ГШ на НОВ и ПОМ, Васко Петковски, бараше брза прецизна работа и без задржување, меѓу другото поради претпазливост, тајност и неоткривање на работата од непријателските гониометриски радио-станции. Работејќи со него, радистите на радио-станциите на штабовите на споменатите единици на НОВ и ПОМ, кои оперираа на ова подрачје, сфатија дека имаат работа со солиден, дури и професионален радио-телеграфист, кој беспрекорно работеше. Тие сфатија дека во него, ГШ има вистинско стручно лице за радиоврските. Дотолку повеќе што Васко Петковски одржуваше врски и со други единици во Македонија, а и со ВШ на НОВ и ПОЈ. Затоа, истиот беше драгоцен личност, ако се има в предвид исклучителната важност на радио-врските во дадените услови.

натите монографии, дека воспоставувањето радио-врски во текот на НОВ “во голема мера значеше замена на врските преку куририте”, кои што со своите “надчовечки напори, со хероизмот и жртвите ја надоместуваа сиромаштијата од стручни служби, на техниката.”³⁴ и дека како резултат на заплнетата техника, а и со помош на сојузниците, во радио-техниката (особено по Техеранската конференција) е забележан незапамен замав и на овој род на нашата армија од 1943 година до крајот на војната.³⁵

Во ова смисла, прилогот го осведочува и современиот развиток на родот на врските во нашите оружени сили, кој носи свои корени, односно се потпира врз соодветните светли традиции од времето на НОВ.

Како завршен збор на овој прилог со којшто сакаме со збор и слика да го прикажеме најинтересниот и најдинамичниот дел од дејствувањето и работата на ова средство за врски, може со сигурност да констатираме дека посадата на радио-станицата на IV-та НО бригада, на 50-та дивизија и III-от Брегалничко-струмички корпус на НОВ, ја извршија на високо стручно рамниште оваа своја мошне одговорна и деликатна задача.

---

³⁴ Ćetković Mirko, *Veze u NOB, 1941-1942*, Beograd, 1976.

³⁵ Huli d-r Veseljko Đjelebić, *veze u NOB 1943-1945*, Beograd 1984.

Vojo KUŠEVSKI

THE RADIOSTATION OF THE FOURTH PEOPLE-LIBERATION BRIGADE,
THE FIFTIETH PEOPLE-LIBERATION DIVISION AND THE THIRD
BREGALNICA-STRUMICA CORPUS OF PLA AND PD OF MACEDONIA
(Summary)

This supplement has intention to contribute to shed light on the role of the radio-station of the Fourth people's liberation brigade, the Fiftieth people's liberation division and the Bregalnica-Strumica people's liberation corps. The establishment of the radio station and its role during the Fourth brigade and the corps of Bregalnica and Strumica were active in the district of Maleshevija, has been particular emphasised. Radio station became a part of the radio station of General Staff (GS) in the time when GS of PLA and PDM had been situated in the village of Mitrašinci. As the sole radio station played a great role in holding not only of military, but also of the connections amongst the other bodies of the people's liberations strggle. There was a cooperations and aid from the American military missions at the GS. The radio station successfully complited its taskfor which it was praised.